डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार

प्रा.सचिन जयस्वाल राज्यशास्त्र विभागराष्ट्रमाता इंदिरा गांधी कला वानिज्य व विज्ञान महाविद्यालय जालना.मोबाइल नं.९६०४३१६४३१

प्रस्तावना ः डॉ.भिमराव रामजी आंबेडकर हे थोर विचारवंत,दलित,शोषित,पिडितांचे कैवारी व मसिहा होते.दलितात स्वत्वाची जाणीव निर्मान करणारे कांतिकारक महापुरूष,समाजसुधारक व थोर शिक्षणतज्ञ होते.भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार होते.जातीभेदाचा त्यांना अत्यंत त्रास सहन करावा लागला.त्यातुन त्यांचे व्यक्तीमत्व निर्माण झाले.

आयुष्यभर खडतर ज्ञानसाधना करून विधिशास्त्र, समाजशास्त्र, राज्यशास्त्र, अर्थशास्त्र यात प्रभुत्व संपादन केले.दलित, शोषित व पीडित यांच्या सर्वांगिण विकासासाठी त्यांनी आपले आयुष्य समर्पित केले.ते पत्रकार, शिक्षणतज्ञ, दलितोध्दारक, प्रज्ञासुर्य, विश्वभुषण होते.त्यांनी लोकशिक्षक या नात्याने अनेक शैक्षणिक कार्य करून आपले शिक्षणविषयक विचार मांडले.न्याय, स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता या चार आधारभुत तत्वांचे ते पुरस्कर्ते होते.त्यांनी गौतम बुध्द, संत कबिर आणि महात्मा ज्योतिबा फुले यांना गुरू मानले होते.विश्वभुषण, भारतरत्न या सर्वश्रेष्ठ पुरस्काराने ते सन्मानीत झाले आहेत.

<u>शैक्षणीक विचार :-</u>

शिक्षण जिवन जगण्याचे साधन :-

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी माणवाला शिक्षणाविषयी महत्व सांगताना आपले मत मांडले.त्यात त्यांनी असे सांगीतले की शिक्षणा अभावी माणव हा प्राणी आहे.तसेच उदाहरण सांगताना ते म्हणतात ज्याप्रमाने माणसावर उपासमारीची वेळ आल्यास माणुस कुपोषित होतो तसेच तो अल्प आयुषी होतो.त्याचप्रमाणे माणवाला शिक्षण न मिळाल्यास तो गुलाम बनतो.शिक्षण हे वाघिणीचे दुध आहे जो व्यक्ती हे प्राशण करेल तो गुरगुरल्याशिवाय राहणार नाही.शिक्षणाचा माणवाला आपल्या आत्मस्वातंत्र्य व आत्मरक्षणासाठी वापर करता येतो.

<u>शिक्षण गुलामगिरी नष्ट करण्याचे एक साधण :-</u>

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर शिक्षणाला प्रगतीचे साधण मानतात.शिक्षणाची व्याख्या करताना ते म्हणतात की, 'शिक्षण म्हणजे मानसिक व बौध्दीक विकास घडवुन आणणारे सामाजीक गुलामगीरी नष्ट करण्याचे व आर्थिक विकास साधण्याचे व राजकीय स्वातंत्र्य मिळविण्याचे साधण होय.'ते सांगतात गुलामाला त्याच्या गुलामगिरीची जाणीव करून द्या म्हणजे तो याविरूध्द बंड करून उठेल.या कांतिकारी विचाराची पेरणी माणवाच्या मनात करणे केवळ शिक्षणानेच शक्य होते.

संघटीत होण्यासाठी व संघर्षासाठी शिक्षण :-

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी शिका, संघटीत व्हा व संघर्ष करा हा नारा सांगीतला.समाजात नाना प्रकारच्या असमानता असल्यामुळे सामान्य मानवाची या मध्ये पिळवणुक होते.धर्म, वर्ण, जात, लिंग इत्यादी क्षेत्रातिल असमानता ही माणवाच्या विकासाला कारणीभुत ठरते.म्हणुन डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी असमानता दुर करण्यासाठी व समाजात समानता स्थापन करण्यासाठी शिक्षणाला महत्व दिले.

<u>समाजातील दुःख नष्ट करण्यासाठी शिक्षण :-</u>

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते शिक्षणप्रणालीत प्रज्ञा, शिल आणि करूणा या तत्वांची गरज असते.त्यांच्या मते शिक्षणामध्ये प्रज्ञा, शिल, करूणा आवश्यक आहे.केवळ शिक्षण असुन चालणार नाही तर शिक्षणाला प्रज्ञेची झालर असली पाहीजे.शिक्षणाचा उपयोग फक्त स्वतःचे पोट भरण्यासाठी केले जावु नये तर व्यक्तीने आपल्या शिक्षणाचा उपयोग दुस-यांच्या डोळयांतिल अश्रु पुसण्यासाठी व समाजातिल दुःख नष्ट करण्यासाठी करावा.

<u>शोषणातुन मुक्तीसाठी :-</u>

शोषण मुक्तीसाठी शिक्षण हा सर्वोत्तम उपाय असल्याचे डॉ.बाबासाहेबांनी सांगीतले.सामान्य माणसाला जिवन जगताना वरीष्ठ जाती व धर्मा कडुन फसविले जावु शकते किंवा अल्पशिक्षीत असल्यास त्यावर कोणिही सामाजीक, आर्थिक व राजकीय अत्याचार करू शकतो परंतु शिक्षणामुळे असे होणार नाही.त्यावर कोणत्याही प्रकारचे शोषण केले जावु शकत नाही.

<u>शिक्षणामुळे परिवर्तन :-</u>

शिक्षणामुळे परिवर्तन होते हे डॉ.आंबेडकरांच्या शैक्षणिक विचारांचे सुत्र आहे.समाजाचा विकास करायचा असेल तर शिक्षणापेक्षा दुसरे मोठे साधन या जगात नाही.कारण शिक्षण हे परिवर्तनाचे साधन आहे यावर डॉ.आंबेडकर यांची गाढ श्रध्दा होती.स्वातंत्र्य, समता, बंधुता,न्याय या मुल्यांवर आधारीत समाज घडविण्यासाठी शेक्षणिक कांतिची आवश्यकता असल्याची जाणिव ही डॉ. आंबेडकर यांना आहे. 'व्यक्तीला जाणिव करून देते ते शिक्षण' अशी शिक्षणाची व्याख्या करीत डॉ.आंबेडकर गुलामाला त्याच्या गुलामीची गुपित सांगतांना म्हणतात की , 'उपासमारीने शरीराचे पोषण कमी झाल्यास माणुस हीनबल होउन अल्पायुषी होतो,तसेच शिक्षणाच्या अभावी तो निर्बुध्द राहील्यास जिवंतपनीच दुस-याचा गुलाम होतो.'शिक्षणाच्या अभावाने माणसाच्या आयुष्यात गुलामी प्रवेश करते म्हणुन स्वाभिमानाने, स्वावलंबनाने जीवन जगण्यासाठी शिक्षणाचे अत्यंत महत्व आहे.

<u>उच्च शिक्षणाचे महत्व :-</u>

उच्च शिक्षणाचे मानवी आयुष्यात अत्यंत महत्व आहे.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर स्वानुभवाने उच्च शिक्षणाचे किती महत्व आहे हे मिलींद महाविद्यालयाच्या उद्घाटन प्रसंगी केलेल्या भाषणातुन सांगतात, मी हिंदु समाजाच्या अगदी खालच्या थरातुन आल्यामुळे शिक्षणाचे किती महत्व आहे हे जानतो.खालच्या समाजाची उन्नती करण्याचा प्रश्न आर्थिक असल्याचे सांगीतले जाते,पण ही चुक आहे.हिंदुस्थानातील दलित समाजाची उन्नती करणे म्हणजे त्यांच्या अन्न, वस्त्र, निवा-याची सोय करून पुर्विप्रमाने त्यांना उच्च वर्गाची सेवा करावयास लावणे नव्हे.खालच्या वर्गाची ज्यांची मुले प्रगती खुंटून त्यांना दुस-याचे गुलाम व्हावे लागते तो न्युनगंड त्यांच्यातुन नाहीसा करणे, चालु समाज पध्दतीमुळे जे त्यांचे जिवन निर्दयीपणे लुबाडण्यात आले आहे, त्याचे त्यांच्या स्वतःच्या दृष्टीने काय महत्व आहे ,याची त्यांना जाणीव करून देने हाच खालच्या वर्गाचा प्रश्न आहे.उच्च शिक्षणाच्या प्रसाराखेरीज कशानेच हे साध्य होणार नाही.

प्रस्थापित समाज व्यवस्थेमुळे विकृतपणे लुबाडण्यात आलेल्यांच्या जिवणात उच्चशिक्षणाचे महत्व तसेच राष्टउभारणित त्याची असलेली आवश्यकता डॉ. आंबेडकरांच्या विधाणातुन स्पष्ट होते. डॉ. आंबेडकरांच्या मते, 'शिक्षण म्हणजे माणसीक व बौध्दिक विकास करून आणनारे, सामाजिक गुलामगिरी नष्ट करण्याचे,आर्थिक विकास साधण्याचे व राजकीय स्वातंत्र्य मिळविण्याचे शास्त्र आहे.'व्यक्तीच्या वैयक्तिक जिवनात परिवर्तन घडविण्यासाठी विद्येची आराधणा करावी लागेल. विद्येची ही साधना यशस्वी झाली तर माणुस जगाच्या पाठीवर आपली कीर्ती पसरवु शकतो.

स्त्री शिक्षणाविषयी विचार :-

डॉ. आंबेडकर स्त्री शिक्षणाच्या संदर्भात म्हणतात, मुलाला शिक्षण दिल्याने एकच व्यक्ती शिक्षित होतो. परंतु मुलीला शिक्षण दिल्याने संपुर्ण कुटुंब शिक्षीत होते. भारतीय संविधानाच्या कलम १६(अ) नुसार स्त्री पुरूष भेद सामाजीक व्यवस्था अनैसर्गिक मानुन स्त्रीयांना बरोबरीचा दर्जा देवुन सामाजिक न्यायाची भुमिका बजावली आहे. स्त्री पुरूषांचे सामुहिक सहजीवन आंबेडकरांना मान्य होते. मुला मुलींच्या सहशिक्षणाची कार्यप्रनाली आंबेडकरांना अपेक्षित होती. वेगळया शाळा काढुन त्यांना सामाजिक वातावरणाच्या अभिसरणापासुन जाणुन बुजुन परावृत्त ठेवण्याच्या प्रवृत्तीला त्यांचा विरोध होतामहाड येथील २७ डिसेंबर १९२७ च्या परिषदेत आपल्या भाषणात बाबासाहेब स्त्रीयांना उध्देशुन म्हणाले, आपल्या मुलांना शिक्षण द्या, पुढिल पिढी जर सुधारायची असेल तर मुलींना शिक्षण द्या. त्यांचे म्हणने स्त्रीयांनी पाळावे म्हणुन त्यांनी त्यांच्याकडुन या परीषदेत अभिवचन घेतले होते. २० जुलै १९४२ च्या अखिल भारतीय दलित महीला परिषदेत त्यांनी प्रांतिक सरकारला तरतुदी करण्याचा आग्रह धरला होता.

१) स्त्री शिक्षणात मागे आहे पुरूषांच्या मानाने मागासलेल्या आहेत. त्यासाठी त्यांना प्रत्येक ठिकाणी ५० मुलींचे वसतिगृह सरकारी खर्चाने काढावे.
२) दुय्यम व उच्च दर्जाचे शिक्षण घेवु इच्छिणा-या अस्पृष्य समाजातील मुलींना सर्व सरकारी व निमसरकारी शाळांमधुन स्कॉलरशिप देण्याची तरतुद करावी.

महीलांना सामाजीक हक्क मिळावेत यासाठी हिंदु कोड बिलाचाही त्यांनी सतत पाठपुरावा केला.

स्वातंत्र्य,समता आणि बंधुताची शिकवण :-

फ्रेंच राज्यक्रांतीने जगाला दिलेली अभुतपुर्व देनगी म्हणजे स्वातंत्र्य,समता आणि बंधुता. ज्या ठिकाणी स्वातंत्र्य नसेल तेथे गुलामगीरी किवा पारतंत्र्य येते. व्यक्तीच्या सर्वांगीन विकासासाठी केलेली अधिकारांची मागणी म्हणजे स्वातंत्र्य होय. ज्या देशामध्ये धर्म, जात, वर्ण, लिंग इत्यादी कारणांमूळे विषमता असते तेथे समानता नाहीशी होउन समाजात भेदभाव निर्मान होतो. असा भेदभाव राष्टाला घातक असल्यामुळे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी संविधानात समान दर्जा व समान संधिची तरतुद करून समता प्रस्थापित करण्याचे प्रयत्न केले आहे. स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता ही राष्टवांधनिचे साधणे असुन एकता हा साध्य आहे.

राजकीय क्रांतिचा पाया :-

राजकीय सत्ता ही प्रगतीच्या सर्व दरवाज्यांची किल्ली होय असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात. महात्मा फुलेंच्या पावलावर पाउल ठेवुन अस्पृष्यांना जागविण्यात त्यांचे हक्क व अधिकार प्राप्त करून देण्या करीता डॉ. आंबेडकरांनी आपले संपुर्न जिवन वाहीले. त्यांनी आपल्या मुकनायक, बहिष्कृत भारत, प्रबुध्द भारत या वृत्तपत्रातुन ,पाक्षिकांतुन प्राथमीक शिक्षण व उच्च शिक्षण अस्पृष्यांना अन्नासारखे अतिशय आवश्यक असुन हयाकडे त्यांचे आकर्षन वाढविण्याकरीता त्यांना शैक्षणिक सवलती दिल्या पाहीजे. त्यांना ईतरांच्या बरोबरीने आणन्यासाठी आर्थिक मदत सरकारकडुन मिळने अत्यावश्यक आहे. त्याशिवाय त्यांच्या जिवनातील वर्षानुवर्षाचा अंधार मिटणार नाही.

शिक्षण समाजसुधारणेचे मुळ :-

सर्व समाज सुधारकांनी शिक्षणाला समाजसुधारनेचे मुळ मानले आहे. डॉ. आंबेडकरांनी संघटीत होवुन संघटन शक्ती मजबुत करून संघर्षाकडे जाण्यासाठी लोकांना त्यांनी सर्वप्रथम शिका हा मोलाचा संदेश दिला. शिक्षणाशिवाय आपली शक्ती जागृत होणार नाही आपण स्वतःला ओळखले पाहीजे. आपण कोनत्या पातळीवर आहोत याची जाणीव असली पाहीजे. त्याशिवाय आपल्यातील माणुस जागा होणार नाही. या सर्व बाबींकरिता एकच मार्ग तो म्हणजे शिक्षण असे बाबासाहेब म्हणतात......

समारोप :-

डॉ. आंबेडकरांना अपेक्षित असलेली शैक्षणिक क्रांतीची लाट या देशात अजुन आलीच नाही. ती यावी असे वाटत असेल तर अजुन वेळ गेलेली नाही. गरज आहे ती शैक्षणिक धोरण राबविणा-या शासनाच्या मनोवृत्तीत बदल होण्याची. आजच्या युगात ज्ञान ही विकासाची गुरूकिल्ली असताना एखाद्या समुहाला त्यापासुन वंचीत करने म्हणजे एक प्रकारे त्यावर नव्या प्रकारची गुलामगिरी लादणे होय. डॉ. आंबेडकरांच्या शैक्षणिक विचारांमुळे दलित, पिडीत, आदिवासी समुदायात कमालिचे परिवर्तन दिसुन येत आहे. त्याचबरोबर संपुर्ण भारतीय समाजव्यवस्थेत परिवर्तन घडुन येत आहे. डॉ. आंबेडकरांच्या शिक्षणविषयक विचारांच्या विश्लेषणावरून त्यांच्या मानविय जिवनाच्या सफल व प्रतिष्ठापुर्न जीवन जगण्यासाठी शिक्षण हा अविभाज्य घटक असल्याचा दृष्टीकोण स्पष्ट होतो.

संदर्भ ग्रंथ :-

१) डॉ. जावळे वि. जी. - बोधिसत्व भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, डोळस प्रकाशन विड. आवृत्ती २००३
२) डॉ. फाडके भालचंद्र - फुले आंबेडकर शोध आणि बोध, आनंद प्रकाशन औरंगाबाद आवृत्ती १९८५
३) डॉ. आ. ह. साळुंखे –हिंदु संस्कृती आणि स्त्री ,लोकवाङ्मयगृह, मुंबई.
४) शंकरराव खरात - दलितांचे शिक्षण , ईंद्रायणी साहित्य प्रकाशन पुणे २०१०
५) दया पवार - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर गौरवग्रंथ,महाराष्टराज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ मुंबई १९९३
६) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची लेखन आणि भाषणे. महाराष्ट शासण व्दारा प्रकाशित
७) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे बहिष्कृत भारत आणि मुकनायक. उच्च आणि तंत्रशिक्षण विभाग महाराष्ट शासण
८) शेषराव मोरे –डॉ. आंबेडकरांचे सामाजिक धोरण एक अभ्यास. राजहंस प्रकाशन पुणे
९) धनंजय कीर –डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर . पॉपुलर प्रकाशन मुंबई.
१०) बी. आर. जोशी –समाजवादी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, सुगावा प्रकाशन पुणे........